

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

CERTAIN ISSUES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF UKRAINIAN ADVOCACY: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

Ригіна О.М., д.ю.н.,

доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень

Львівський національний університет імені Івана Франка,

адвокат

Стаття присвячена дослідженню становлення та розвитку інституту адвокатури на українських землях від часів Київської Русі до прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. Проаналізовано основні етапи розвитку інституту адвокатури на українських землях, виявлено детермінанти історичної та професійної еволюції інституту адвокатури та ключові тенденції формування правового статусу адвоката. З'ясовано особливості правового регулювання адвокатської діяльності у різні історичні періоди та в умовах перебування українських земель у складі інших держав.

Доведено, що історичні обставини, правові системи та політичні умови кожної епохи впливали на організацію української адвокатури, зумовлювали формування її регіональних відмінностей, сприяли удосконаленню адвокатської діяльності, оскільки перед адвокатурою виникало постійне питання її професіоналізації, незважаючи на час її функціонування. Обґрунтовано, що еволюція інституту адвокатури безпосередньо пов'язана із розвитком інституту захисту прав людини та формуванням системи демократичних цінностей у суспільстві. Встановлено, що впровадження інституту адвокатського самоврядування стало ознакою демократизації адвокатської діяльності та інтеграції принципу незалежності у здійсненні правозахисної діяльності адвоката.

Розвиток інституту української адвокатури відбувався під впливом європейських правових традицій та міжнародних стандартів, зокрема у сфері гарантування незалежності адвоката, проте водночас обов'язкового дотримання ним професійної етики та можливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків. Таким чином, інститут сучасної української адвокатури поєднує національні історико-правові традиції та загальноєвропейські стандарти, його формування відбувалося одночасно з еволюцією правових систем і державних інституцій. Саме з 1991 р. спостерігається відновлення принципів адвокатського самоврядування, незалежності та удосконалення професіоналізму адвокатської діяльності. Оцінюючи можливість будь-якого запозичення історичного досвіду функціонування адвокатури в процесі нормотворчої діяльності на сучасному етапі, необхідно враховувати лише такі аспекти, які відповідають міжнародним стандартам організації цього інституту та здійснення правозахисної діяльності.

Ключові слова: адвокат, представник, захисник, прокуратор, присяжний повірений, історія адвокатури, адвокатське самоврядування, незалежність адвоката.

The article is devoted to a comprehensive study of the formation and development of the institution of the bar on Ukrainian lands from the era of Kyivan Rus to the adoption of the Law of Ukraine "On the Bar and Advocacy" of July 5, 2012. The research analyzes the principal stages in the evolution of the bar, identifies the determinants of its historical and professional transformation, and highlights the main trends that influenced the shaping of the legal status of lawyers. Particular attention is given to the specific features of legal regulation of advocacy in different historical periods, as well as in the context of Ukrainian lands being part of various states and empires.

The study demonstrates that historical circumstances, political regimes, and legal systems of each epoch exerted a decisive influence on the organization of the Ukrainian bar. These factors contributed to the emergence of regional differences and stimulated the constant search for professionalization, which has remained an essential attribute of advocacy regardless of the time of its functioning. It is substantiated that the development of the bar is directly related to the strengthening of the institution of human rights protection and the consolidation of democratic values in society. The introduction of bar self-government is shown to have become an important indicator of democratization and a guarantee of independence in the lawyer's professional activity.

The article further argues that the development of the Ukrainian bar was shaped under the influence of European legal traditions and international standards, especially in terms of safeguarding the independence of lawyers and ensuring their adherence to professional ethics, combined with the possibility of disciplinary liability. Thus, the modern Ukrainian bar reflects a synthesis of national historical and legal traditions with European standards.

Key words: lawyer, representative, defender, prosecutor, jury attorney, history of advocacy, bar self-governance, independence of lawyer.

Постановка проблеми. Функціонування інституту адвокатури є невід'ємним елементом правової держави та дієвим механізмом забезпечення права людини на захист. Розвиток інституту адвокатури на українських землях відбувався під впливом складних історико-правових подій, тісно пов'язаний з політико-правовою історією конкретного українського регіону. Ці події були зумовлені тим, що у різні часи окремі території України належали до складу різних держав, які мали своє законодавство, традиції формування органів влади та самоврядних інституцій, зокрема це стосувалося й адвокатури, правового статусу адвоката, організації адвокатського самоврядування, системи судоустрою, інституту обвинувачення, елементів правозахисної діяльності, формування особливого правового зв'язку та взаємодії між згаданими інституціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанню становлення та розвитку інституту

української адвокатури приділено багато уваги. Відповідну проблематику досліджували С. М. Блащук, Ю. Варушка, І. Б. Василик, Т. Г. Геведзе, О. Дрогобицька, В. В. Заборовський, О. Ю. Зосимович, С. О. Іваницький, С. Р. Кагамлик, П. І. Мандзик, Л. Прокопенко, Д. С. Роговенко, В. О. Святоцька, О. Д. Святоцький, В. Р. Сендецький, І. Ю. Фельцан та ін. Наукові напрацювання вчених є результатом копії роботи, детальної систематизації та опрацювання матеріалів, формування всебічних, повних і обґрунтованих висновків. У працях відображені аргументовані наукові позиції, що особливо актуально, враховуючи важливість наукового плюралізму, що дозволяє врахувати різноманітні наукові підходи для розкриття сутності конкретного історико-правового явища. Щоправда, потребує удосконалення існуюча концептуальна модель складної генези інституту української адвокатури, доцільним є додаткове уточнення чинників її трансформації, пояснення взаємозв'язку

реформаційних змін в її організації з важливими змінами політико-правової дійсності.

Мета статті. Удосконалити концептуальну модель, що комплексно пояснює складну генезу інституту української адвокатури, уточнити чинники її трансформації, пояснити взаємозв'язок реформування її організації з важливими змінами політико-правової дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично сформувалися окремі етапи Української державності, які загалом є умовними, оскільки окремі з них частково накладалися один на одного і, на думку П. І. Мандзика, розвиток адвокатури в Україні загалом збігається з цими етапами Української державності. Зокрема, (1) Київська Русь і Галицько-Волинське князівство (IX–XIII ст.); (2) Польсько-Литовська доба (XIV–XVI ст., Королівство Польське, Велике князівство Литовське, Річ Посполита); (3) Гетьманщина (друга пол. XVII – поч. XVIII ст.); (4) українські землі у складі російської імперії (XVII ст. – 1917 р.); (5) українські землі у складі Австро-Угорської імперії (XIX – поч. XX ст.); (6) Національно-визвольний рух (1917–1920 рр.); (7) міжвоєнний період (у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини); (8) доба УРСР (1922–1991 рр.); Незалежна Україна (з 1991 р.) [13, с. 6].

Іншу правову позицію підтримує Т. Л. Геведзе, що схиляється до думки науковців, які обґрунтовують наступну періодизацію історії української адвокатури. Зокрема, (1) розвиток інституту адвокатури в період Польсько-Литовської доби (XIV–XVI ст.); (2) розвиток інституту адвокатури після Судової реформи 1864 р.; (3) радянський період інституту адвокатури (1917–1991 рр.); (4) інститут адвокатури в незалежній Україні. В цій періодизації визнається, що у часи Київської Русі було відомо про «роботу захисника в судах», але вона тоді мала характер непрофесійної громадської діяльності, а вже у XIV–XVI ст. – у часи польсько-литовської доби були здійснені перші спроби «впорядкувати справу судового захисту» та виокремити адвокатську діяльність як професію [5, с. 157]. Безумовно, така наукова позиція має право на існування, своїх прибічників і вагомі обґрунтування, з яких можна зробити висновок, що зародження інституту адвокатури окремі дослідники пов'язують із впровадженням професії адвоката і формуванням кваліфікаційних вимог до особи кандидата в адвокати. Проте існує думка, що згадка про інститут адвокатури, звичайно не в сьогодинському розумінні, сягає своїм корінням у стародавні часи, коли було відомо про представництво інтересів осіб у спорах, яке здійснювали родичі, а здійснення такого представництва передбачалося місцевими звичаями [1]. Внаслідок розвитку суспільства, удосконалення розуміння системи соціальних і духовних цінностей, підвищення рівня суспільної правосвідомості, стала очевидною потреба в удосконаленні інституту такого представництва. Про існування інституту захисту в древніх слов'ян наголошує С. М. Блашук, покликаючись на відому історикам цитату з енциклопедичної праці «Книга дорогих цінностей» (903–925 рр.) арабського географа Х ст. Ібн Русте: «Якщо ж один порушить справу проти іншого, то кличе його до суду до царя, перед яким [вони] і сперечаються. Якщо обидві сторони виявляються незадоволеними вирок [царя], то за його наказом справа вирішується на мечі: чий меч гостріший, той і перемагає. На цей посидинок приходять озброєні родичі [обох сторін], стаючи [в ряд]. Потім суперники вступають у бій, і хто переможе, той і вважається переможцем справи» [2, с. 28].

Подібні міркування підтримує й І. Б. Василик, яка обґрунтовує, що зародження інституту адвокатури відбулося за часів існування міст-держав Північного Причорномор'я як носіїв римської правової традиції та Київської Русі, коли захисниками у судах могли здебільшого бути родичі, друзі, члени однієї громади [4]. Враховуючи вказане, навіть якщо доводити виникнення інституту адвокатури у такий ранній

період, вочевидь відсутні достатні та переконливі докази, які би свідчили про чітке розмежування інститутів «представництва» та «адвокатури».

Щодо часів Київської Русі, С. О. Іваницький вважає, що саме тоді сформувалися підвалини української адвокатури, хоча в Руській правді немає згадки про інститут адвокатури. Проте виникали питання про необхідність захисту або представництва інтересів особи у суді. Подальший розвиток на українських землях тих правових інститутів, з яким пов'язане розуміння сучасних понять «захист» і «представництво» науковець пов'язує з судочинством, яке здійснювали копні суди («копа» – зібрання громади, переважно селян) упродовж XIV–XVIII ст. Копні суди розглядали цивільні та кримінальні справи, участь сторін була обов'язковою, але інколи сторони з певних причин, як зазначає науковець, не з'являлися на розгляд справ, також розумілося, що особа як сторона у справі потребує надання їй «підтримки та допомоги» і, таким чином, з'явився інститут «заступництва» [10, с. 59–60]. З цього випливає, що інститут заступництва закономірно повинен був поєднувати елементи інститутів представництва та захисту, оскільки немає точних і достовірних відомостей щодо чіткого розмежування цих інститутів.

У період польсько-литовської доби (XIV–XVI ст.) на українських землях почали формуватися засади інституту (вже професійного) судового представництва. У Першому Литовському Статуті (1529) закріплювалися поняття «прокуратор» та «речник», якими позначали осіб, які на професійній основі здійснювали захист і представництво сторін у судах. Тоді застосовувався й термін «адвокат», але переважно стосовно урядовців, а не для позначення самостійної правничої професії у сучасному розумінні [11]. Зокрема, за спостереженням В. В. Заборовського, термін «адвокат» у ті часи стосувався такої посадової особи, як вїт (староста), який здійснював судову владу в місті [13, с. 139].

Усі три редакції Литовських Статутів (1529, 1566, 1588) містили норми про вимоги, яким повинен був відповідати прокуратор, щоб брати участь у судовому процесі. Так, Перший Литовський Статут забороняв іноземцям здійснювати цю діяльність; до професії допускалися лише вільні чоловіки, за винятком духовенства та працівників замкових і земських судів. Особливе значення мав Третій Литовський Статут (1588), який конкретизував права та обов'язки прокуратора. Тоді ж була впроваджена норма про надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим верствам населення. Передбачалося призначення державних захисників для осіб, які не могли самостійно захищати свої права [11].

Як зазначає О. Ю. Зосимович, уже в ті часи на Правобережній Україні участь захисника у судах була обов'язковою, а згодом утвердилося право кожної людини на захист. Вимоги до осіб, що здійснювали правозахисну діяльність у цій місцевості, передбачалися Литовськими Статутами, джерелами магдебурзького права та сеймовими постановами. Захисником могла бути особа, яка мала об'єкти нерухомості на праві приватної власності, іноді залучали й іноземців як захисників – у «справах про захист честі». У магдебурзькому праві діяли вікові, релігійні та моральні обмеження, існувала норма про складання присяги адвоката, визначалися поважні підстави відмовитися брати участь у справі, зокрема, якщо підзахисний – це особа, з якою в адвоката склалися протиріччя, та якщо протилежна сторона у справі була родичем адвоката. Законодавство передбачало суворі санкції за неналежне та недобросовісне виконання професійних обов'язків адвокатом [9, с. 55–56]. Згодом ці положення були закріплені в конституціях XVIII ст. і діяли на території Правобережної України до 1840 р., тобто до часу втрати чинності литовсько-польського законодавства на цій території [8, с. 61–62].

Згадка про інститут адвокатури простежується й у проєкті українського кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743). Тут вже з'являється термін «адвокат» або «повірений», яким позначалася особа, яка була уповноважена представляти інтереси клієнта в суді. Кодекс також передбачав офіційну реєстрацію адвокатів при судах, складання ними присяги та дотримання спеціальних вимог до професійної поведінки. Водночас адвокати мали право на винагороду за свою діяльність, але у випадку порушення зобов'язань повинні були відшкодувати шкоду у подвійному розмірі й позбавлялися права надалі здійснювати адвокатську діяльність [11].

Якщо враховувати, що функція представництва чужих інтересів безпосередньо пов'язана зі здійсненням адвокатською діяльністю, в цьому випадку необхідно згадати і про монастирських стряпчих. Окремі дослідники ще на початку XX ст. доводили, що монастирські стряпчі здійснювали такі функції, які були подібні до тих, що виконували адвокати пізніших часів. Так, окрім «основної чернечої діяльності, вони виконували різні доручення, пов'язані із матеріальними інтересами обителі». Це стосується, за спостереженням С. Р. Кагамлик, й монастирських стряпчих Києво-Печерської лаври, про що засвідчують матеріали архівного фонду обителі [12, с. 47].

Щодо інституту адвокатури на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини, спочатку він був врегульований Йозефінським положенням від 14 травня 1781 р. У ті часи адвокатура розглядалася як інститут невіддільний від судової системи. До 1820 р. призначення адвокатів здійснював цісар, а згодом – вищі земські суди. Зміни в інституті адвокатури пов'язані з прийняттям у 1849 р. Тимчасового положення про адвокатський порядок, а згодом – у 1868 р. – Постійного положення, яке було чинним до кінця існування монархії (адвокати отримали незалежний статус, на відміну від суддів, не вважалися державними службовцями).

Кандидатом у тогочасні адвокати могла стати особа, яка мала австрійське громадянство, юридичну освіту, семирічний стаж практичної діяльності (міг бути замінений строком перебування на інших посадах). Тоді ж з'являється поняття про адвокатську незалежність. Дисциплінарний статут 1872 р. передбачав, що контроль за належністю виконання обов'язків адвокатів здійснювали адвокатські палати через дисциплінарні ради. За ненадання виконання посадових обов'язків адвокатів могли притягти до дисциплінарної відповідальності та накласти такі покарання, як догана, штраф, тимчасове усунення чи виключення зі списку адвокатів. Дисциплінарні проступки поділялися на такі, які були пов'язані з порушенням професійних обов'язків та вчинення таких дій, що ганьбили честь адвоката.

У 1897 р. було встановлено гонорарну політику з тарифами, водночас адвокатам заборонялося поєднувати здійснення адвокатської діяльності з державною службою чи нотаріатом. Дозволялося поєднувати здійснення адвокатської діяльності лише з викладацькою діяльністю [3, с. 32–33].

Зважаючи на проблематику дослідження, необхідно згадати і про «Адвокатську добу» в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. У цей період у Галичині налічувалося найбільше адвокатів з-поміж інших адміністративних одиниць Австро-Угорщини. Саме адвокатська професія у ті часи дозволяла здобути високий соціальний статус для українців, оскільки більшість посад для них були майже закритими через дискримінацію. Яскраві представники цього періоду, зокрема К. Левицький, Є. Олесницький, С. Дністрянський, С. Данилович, І. Макух та інші здійснювали не лише успішну адвокатську діяльність, а й брали активну участь у політичному та громадському житті (засновували політичні партії, були членами Галицького крайового сейму, австрійського парламенту, очолю-

вали національні товариства, видавництва, кооперативи). Наприклад, у 1911 р. із 24 депутатів-українців, обраних до австрійського парламенту, 12 були адвокатами [6].

У 1860–1870 роках на території російської імперії, а згодом на підвладних їй українських територіях, було проведено декілька реформ: військова, земська, міська, селянська, судова. Зокрема, Судова реформа 1864 р. передбачала заснування судових округів, які очолювалися судовими палатами (Харківською, Одеською, Київською). Кожна з судових палат була вищою інстанцією щодо окружних судів відповідного округу. В. Р. Сендецький, покликаючись на О. В. Середу, зазначає, що «ідея рівності, яка була закладена в основу (тогочасного) судочинства, знайшла своє пряме втілення у запровадженні одночасно двох автономних полюсів, що уособлювалися у діяльності прокуратури та адвокатури» [18, с. 95]. Інститут присяжних повірених (йдеться про адвокатів) згідно з Судовою реформою 1864 р., як зауважують Л. Прокопенко та Ю. Варушка, був заснований «для сприяння здійсненню прав і законних інтересів сторін у цивільному та кримінальному судочинстві... на засадах професійності, незалежності, самоврядності, поєднання в діяльності адвокатів функцій судового захисту і судового представництва, самостійності у висловленні правової позиції у справах, свободи критики діянь владних структур». Основними принципами організації та діяльності (тогочасної) адвокатури були: самостійність, право обвинуваченого на захист; самоврядування; демократизм; територіальність; змагальність; рівність прав сторони обвинувачення та захисту. Як зазначається в науковій літературі, принципи, які були покладені в основу організації діяльності присяжних повірених залишаються актуальними й зараз» [14, с. 18].

На думку І. Ю. Фельцана, інститут присяжних повірених був незалежною корпорацією. Присяжні повірені кожного округу судової палати об'єднувалися в одне ціле їхніми загальними зборами і Радою. Нагляд за діяльністю присяжних повірених був покладений на ради, які обиралися присяжними повіреними з їхнього числа. Організована таким чином система управління адвокатською корпорацією забезпечувала автономність і незалежність адвокатури від державних органів, виборність і підзвітність рад присяжних повірених [19, с. 52–53].

Як зауважує В. О. Святоцька, після революції 1917 р. Судові статuti було скасовано і в листопаді 1917 р. – прийнято Декрет про суд №1, яким ліквідували «всі судові установи, органи прокуратури, слідства та інститути присяжних та приватних повірених», постало питання про доцільність існування інституту адвокатури загалом. Наступний «законодавчо закріплений прототип сучасної адвокатури» було створено у 1922 р. з прийняттям Положення «Про колегії захисників» та його оновлення у 1939 р. – Положення «Про адвокатуру». Почався новий період історії адвокатури, який у науковій літературі називають «радянською адвокатурою». У 1936 р. була запроваджена централізація керівництва адвокатурою, створений Народний комісаріат юстиції, в обов'язки якого, серед іншого, увійшло загальне управління та нагляд за діяльністю колегій захисників, а також організація юридичної допомоги населенню [16, с. 24].

Конституція УРСР 1978 р. у ст. 159 визначала, що: «Для надання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога громадянам надається безоплатно». Д. С. Роговенко зазначає, що для української адвокатури періоду 70–80-х років XX ст. була характерна «цілковита її залежність від держави», оскільки керівництво колегіями адвокатів, у відповідності зі ст. 40 Положення про адвокатуру Української РСР, здійснювали Ради народних депутатів та їхні виконавчі та розпорядчі органи згідно із законодавством, яке визначало їхню компетенцію, як безпосередньо, так і через Міністерство юстиції

СРСР, Міністерство юстиції Української РСР, відділи юстиції виконавчих комітетів обласних, Київської міської Рад народних депутатів. У ст. 41 Положення передбачалося, що Міністерство юстиції Української РСР та відділи юстиції виконавчих комітетів обласних, Київської міської Рад народних депутатів мають повноваження щодо контролю за додержанням колегіями адвокатів вимог законодавства, що регулюють діяльність адвокатури. Д. С. Роговенко доводить, що в такому випадку адвокат у судовому процесі був «підконтрольний державі та не мав можливості повноцінно захищати свого клієнта». У підтвердження цього, автор посилається на політичні процеси над дисидентами, «в яких адвокат мимовільно, а іноді й свідомо, ставав співучасником політичних переслідувань над інакомислячими». Обґрунтовує, що у порівнянні з адвокатурою 70–80-х рр. XX ст., одним із найбільших досягнень для сучасної адвокатури стала законодавча гарантія незалежності адвокатської діяльності, що випливає із ст. 132 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. [15, с. 129–130].

Однак, ще 19 грудня 1992 р. був прийнятий новий Закон України «Про адвокатуру», який, як зазначив О. Д. Святоцький, мав сприяти відновленню престижу адвокатської професії, її історичних традицій, піднесенню ролі адвокатури в суспільстві як одного з гарантів забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Згідно із Законом 1992 р. адвокатура визнавалася добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм різноманітну правову допомогу. Таке визначення поняття адвокатури як правового інституту стало значним кроком у напрямі визнання

адвокатури як громадської організації, оскільки до цього часу в законодавстві не акцентувалося на цій важливій ознаці юридичної природи адвокатури [17].

Висновки. Отже, історичні обставини, правові системи та політичні умови кожної епохи впливали на організацію української адвокатури, зумовлювали формування її регіональних відмінностей, сприяли удосконаленню адвокатської діяльності, оскільки перед адвокатурою виникло постійне питання її професіоналізації, незважаючи на час її функціонування. Еволюція адвокатури безпосередньо пов'язана із розвитком інституту захисту прав людини та формуванням системи демократичних цінностей у суспільстві. Впровадження інституту адвокатського самоврядування стало ознакою демократизації адвокатської діяльності та інтеграції принципу незалежності у здійсненні правозахисної діяльності адвоката.

Розвиток інституту української адвокатури відбувався під впливом європейських правових традицій та міжнародних стандартів, зокрема у сфері гарантування незалежності адвоката, проте водночас обов'язкового дотримання ним професійної етики та можливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за ненав'язливе виконання професійних обов'язків. Таким чином, інститут сучасної української адвокатури поєднує національні історико-правові традиції та загальноєвропейські стандарти, його формування відбувалося одночасно з еволюцією правових систем і державних інституцій. Саме з 1991 р. спостерігається відновлення принципів адвокатського самоврядування, незалежності та удосконалення професіоналізму адвокатської діяльності. Запозичення історичного досвіду функціонування адвокатури може відбуватися з урахуванням лише тих аспектів, які відповідають сучасним міжнародним стандартам організації цього інституту та здійснення правозахисної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Evolution and Impact of the History of Legal Advocacy. By Legal Brainiac Editorial. February 18, 2024. URL : https://legalbrainiac.com/history-of-legal-advocacy/#Foundations_of_Legal_Advocacy
2. Блащук С. М. Судочинство та інститут захисту в давній Русі. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 27-29.
3. Василик І. Б. *Адвокатська етика та дисциплінарна відповідальність адвокатів у імперський період. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 31-35.
4. Василик І. Б. *Сторінки історії адвокатури України*. URL : <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/education-materials/stor%D1%96nki-%D1%96stor%D1%96i-advokatury-ukrainy.pdf>.
5. Геведзе Т. Г. Історичний генезис інституту адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія право*. 2012. Випуск 19. Ч. 1. С. 157-159.
6. Дрогобицька О. *Адвокатська доба. Чому в Галичині було найбільше юристів серед провінцій Австро-Угорщини*. URL : <https://report.if.ua/istoriya/advokatska-doba-chomu-v-galychyni-bulo-najbilshhe-yurystiv-sered-provincij-avstro-ugorshchyny/>
7. Заборовський В. В. Зародження інституту української адвокатури (IX–XVIII ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія право*. 2015. Випуск 35. Ч. 1. Т. 3. С. 139-142.
8. Зосимович О. Ю. Організація адвокатури в Речі Посполитій (XVI–XVIII ст.). Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, 9-10 листопада 2012 р., м. Житомир. С. 61-64.
9. Зосимович О. Ю. Правовий та професійний статус адвокатів Волинської губернії на початку XIX ст. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф., 14 трав. 2015 р. Житомир : Євенок О. О., 2015. С. 55-58.
10. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури: принципи та система: монографія. Київ. Інтерсервіс. 2017. С. 59-60.
11. Історія адвокатури. Правовий статус адвокатури та адвокатська діяльність. Кваліфікаційний іспит адвоката. Розділ 1. URL : <https://advokatskyi-ispyt.com/rozdil-1-istoriya-advokatur>
12. Кагамлик С. Р. Монастирські стряпчі як предтеча української адвокатури (на матеріалах Софронія Тернав'юта). *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 47-49.
13. Мандзик П. І. Історія адвокатури України до XX ст. *Науковий вісник ХДУ. Серія Юридичні науки*. 2023. № 3. С. 5-10.
14. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. Том 10. No2. С. 16-22.
15. Роговенко Д. С. Законодавчі засади діяльності української адвокатури 70-х – 80-х рр. XX ст. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 128-132.
16. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження. Дис. д.ю.н. Харків. 2021. 542 с.
17. Святоцький О. Д. *Адвокатура: історія і сучасність*. Київ. Ін Юре. 1997. 320 с. URL : <https://lawbook.online/ukrajini-advokatura/advokatura-istoriya-suchasnist.htm>
18. Сендецький В. Р. Вплив Судової реформи 1864 року на становлення адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2024. № 83: Ч. 1. С. 94-99.
19. Фельцан І. Ю. Історичний досвід функціонування інституту адвокатури за судовими статутами 1864 р. та сучасна реформа адвокатури в Україні. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 50-53.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
Дата публікації: 29.10.2025